

Düşüncenin Nesnelleşmesi Olarak Yabancılaşma

İbrahim Alagöz

I. Varoluşsal düzeyde yabancılaşma:

Her insanın bebekliğinden çocukluğuna geçiş ile başlayan ve her birimizin yaşamında zorunlu bir açılımı temsil eden, varoluşsal bir yabancılaşmadan söz edebiliriz.

İnsan bebek olarak dünyaya geldiğinde, sadece bir olanaklar bütünlüğü olarak, bir varoluşa sahiptir. Bu onun henüz belirli bir öze sahip olmadığını, ama *her şey* olabilme kudretini kendinde taşıdığını ifade eder ve doğada serpiştirilmiş olarak var olan tüm doğal nitelikleri bedensel varlığında toplamış olduğunu gösterir.

Bu aşamadaki yabancılaşma, bebeğin anneden kopmaya başlaması ve konuşmayla başlar ve bu değişimle, çocuk, anneye ve önceki güvenli ortama yabancılaşmış olur ve annesine özdeş olduğu evreye göre, bu evrede görel bir güvensizlik ve kısıtlanma içine girer. Bu birinci evre ile çocuk gerçek anlamda dış dünya ile tanışmak ve bu yeni dünya ile başa çıkabilmek için, içgüdüden gelen temel kuvvetlerini aktive etmeye başlar. Bu dönem sayesinde çocuk, ergenliğe geçişe hazırlanmış olur.

Bu düzeyin ikinci evresi diyebileceğimiz dönemde ise insan, kendi özgül doğasına (fıtratına) yabancılaşır. Bu durum *insanın ikinci doğası* dediğimiz *kültüre* doğması olarak da ifade edilebilir. Kültür, nesilden nesile aktarılacak biriktirilen tecrübeler toplamını vurgular. Bu sebeple her yeni gelen nesil için, bilinçdışında durur ama bireyin bilincinin şekillenmesine de etki eder.

“... *İnsanda –ama yalnız insanda– varoluş özden önce gelir. Bu demektir ki, insan önce vardır; sonra şöyle ya da böyle olur. Çünkü o, özünü kendi yaratır. Nasıl mı? Şöyle: Dünyaya atılarak, orada acı çekerek, savaşarak yavaş yavaş kendini belirler. Bu belirlenme yolu hiç kapanmaz, her zaman açıktır...*” (J. Paul Sartre, Varoluşçuluk)

İnsan, kendi fiillerinin sorumluluğunu üstlenerek, özünü ancak buradan yaratır. İnsan bedeni açısından, özü varoluşundan önce, ama ruhu bakımından ise varoluşu özünden önce gelir. Evet, bu böyledir, ama hiç kimse durup dururken kendi sorumluluğunu kendi ellerine almaz. Buna mecbur kalmazsa insan, bu hakikati duymuş ve öğrenmiş olsa da, kolay olanı yani *baba evinde* kalıp, bu “güvenli” fakat özgüven yaratmayan ortamı tercih eder. Bu sebepten, bilincin şekillenmesinde Hz. İbrahim ile sembolize edilen ve törel yaşam biçimi içinde ortaya çıkan bir *baba evinden ayrılmaktan* ve *baba evine dönüşten* söz ederiz. Yaşamın biçimi törel olsun, modern olsun, insan önce baba evinden ayrılıp, bir yabancılaşma yaşayıp, sonra tekrar baba evine dönebilirse, yani önceki isyan ettiği ile tekrar barışabilirse, ancak bu yabancılaştığı kendine geri dönüşten sonra kendi ayakları üzerinde durabilir.

II. Beşeri düzeyde yabancılaşma:

İnsanın bu düzeydeki yabancılaşması; tarihsel tecrübesi içinde ortaya çıkmış olan; ilkin köle-efendi ve daha ileri bir aşama olarak modern üretim ilişkisi içinde, işçi-burjuva karşıtlığının bir sonucu olarak ifade edebileceğimiz biçimdir.

“*Bir meta, bu yüzden, gizemli kılan bir şeydir; çünkü basitçe, meta içinde emeklerinin toplumsal karakteri, insanlara, söz konusu emeğin ürününe damgasını vuran nesnel bir karakter olarak görünür: Çünkü üreticilerin kendi emeklerinin özet toplamıyla ilişkileri, onlara, –kendi aralarında değil, aksine emeklerinin ürünleri arasında yer alan– toplumsal bir ilişki gibi sunulur.*” (Karl Marx, 1867)

İnsan, kapitalist üretim biçimi öncesi yaşamını devam ettirebilmesi için gereksindiği şeyleri ziraat ve zanaat etkinliği yoluyla elde ediyordu.

Bu tarz üretimde birey, kendi varoluşsal doğası içinde bir bütünlük duygusunu muhafaza edebiliyordu. Şöyle ki; günlük geçimi için gerekli şeylerin üretim süreci başından sonuna, aile, topluluk ya da usta-çırak ilişkisi içerisinde bir kesintiye uğramadan cereyan ediyor ve böylece sonuçta ortaya çıkan ürünün, bireyin kendi emeğinin ürünü olduğu idraki kaybolmadığı için insan kendi emeğine yabancılaşmıyordu.

Oysa kapitalist üretim biçimi, özellikle üretim süreçlerindeki iş bölümü ile iş birliği arasındaki görece harmonik-geleneksel yapıyı parçalayarak, gelenek ile modernitenin bağını kopardı ve insanı önce çekirdek aileye, daha sonra da *soliptik* bireye hapsederek, insanları birbirlerine yabancılaştırdı. Üretim, ağırlıklı olarak fabrikalardaki bant üretimine dönüştü; verimin artırılması için üretim sürecindeki farklı etaplar birbirinden yalıtıldı. İnsanlar çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan ürünün, kendi emeklerinin sonucu oluştuğunun idrakini kaybettiler.

Aslında insanlar arasında cereyan eden bir beşeri ilişki, gizlenerek sanki metalar arasında cereyan eden bir görünüme büründü. Süreç insansızlaştı. İşte bu tür bir yabancılaşmayı Marks “meta fetişizmi” adı altında kavramlaştırdı.

III. Bilgi-bilimsel düzeyde yabancılaşma:

Hegel, *Estetik* adlı eserinde yabancılaşmaya farklı bir açıdan bakarak aşağıdaki değerlendirmeyi yapar:

“... *Saf ve yalın bir içerik olmasından ötürü biçim bakımından soyut olan anlam, kendinde edimsel olarak ifade edilmeye ve dolayısıyla somut kılınmaya yazgılıdır. Buna göre burada işin içine bir olması gereken girer. Bir içeriğin geçerliliği kendinde ne olursa olsun, bu soyut geçerlilikle hâlâ doyuma ulaşmış sayılmayız ve daha ilerideki bir şeyin özlemine çekeriz. Başlangıçta bu, yalnızca doyurulmamış bir gereksinimdir ve bilinçli özne için kendi ötesine geçmeye çabalayan ve doyuma doğru ilerleyen eksik bir şeydir.*

Bu anlamda, içeriğin başlangıçta öznel, tamamen içsel bir şey olduğunu, onun karşısında ise nesnel olanın durduğunu söyleyebiliriz, öyle ki şimdi bu, öznel olanın nesnelleştirilmesi talebine yol açar. Öznel olan ve onun karşısında duran nesnel olan arasındaki bu tür bir karşıtlık, aşılması gerekmeyle birlikte, her şeyin içerisinden geçen tümel bir karakteristiktir.” (Hegel, *Estetik*, 1. Cilt, s. 96)

Marks’ın “meta fetişizmi” adı altında kavramlaştırdığı yabancılaşma, yukarıda Hegel’den alıntıladığımız metindeki yabancılaşmadan farklıdır. Şöyle ki:

Hegel, insanın bir şeye ve bir şeyden yabancılaşmasını, *düşüncenin nesnelleşmesi* anlamındaki yabancılaşmadan ayırt eder. Marx, insanın emeğinin sonucu ortaya çıkan ve piyasa ekonomisi içinde dolaşan ticari metayı söz konusu ederken, Hegel bu türden bir ürün değil, *mutlak tinin* konusu ve alanı olan sanat, din ve felsefenin ürünlerini konu edinir.

Mutlak tinin kendini ifade etmesi ve farklı biçimler altında kendini sunması olarak nesnelleşme, bir yabancılaşmadır ve ancak bu yabancılaşma deneyimi *mutlak*ın bilgisinde kapsanmış ve ortadan kaldırılmış bir aşama olarak kavrandığında, insanın kendisini bilmesi, örtüklüğünden tam açıklığa doğru devinir.

Mutlak tinin, başlangıçta ve ilkin, zorunlu olarak sanatsal ürünler vererek kendini nesnelleştirmesi ve bu ilk özdeşlikten ayrılmanın, tinin kendi dolaylımsızlığından ilk ayrılışının bilgi-bilimsel bir yabancılaşma anlamına geldiğini kavramak, insanın kavrayışının bütünlüğüne kavuşması için zorunlu bir aşamadır. Kavrayışımızın bu aşamadan geçmiş olması sayesinde, daha üst evreler olan, din ve felsefe alanlarında daha az örtük ve daha fazla açık ifade biçimlerinin üretilmesi mümkün hale gelir. İnsan etkinliği sanatsal, dinsel ve felsefi ürünler vermeden önce, şüphesiz uzun bir tarihi hazırlık dönemi içinden geçti ve bunlar insanın şuurlanması sürecinde vazgeçilmez aşamalar olarak zorunludur ve idrak edilmelidir.

Ancak bir kavramın tarih içinde ortaya çıkan açılımına ilişkin; insan, sadece kas gücü ve el becerisi gibi yetilerine dayanan zihinsel etkinlikle değil ama aynı zamanda hem bunlar hem de yaratıcı düşünme kuvvetlerinin yoluyla da ürettiği ürünler içinden geçerken, kavramın farklı evrelerini birbirlerinden ayırabilmek, kavramın bütünlüğünü kavramak için zorunludur. Bu anlamda Marx’ın kastettiği yabancılaşma insanın *mutlak tinine* dışsal ve dolaylımsız kalır.

Bir insan piyasa ekonomisine uygun emtianın üretimine baştan sona şahit olsa da, bu tanıklık onu emeğine yabancılaşmadan kurtarabilir, fakat şuurlanması sağlamaz.

“*Şimdi, öznenin kendi içerisinde kapsayabileceği en yüksek içerik, açıkça özgürlük diye adlandırabileceğimiz şeydir. Özgürlük tinin en yüksek kaderidir. Her şeyden önce tamamen biçimsel yönünde, özgürlük öznenin karşısına çıkan şeyde yabancı hiçbir şeyin bulunmamasından ve bu şeyin bir sınırlama veya bir engel olmamasından ibarettir, bunun tersine özne onda kendisini bulur. Bu biçimsel özgürlük tanımında bile her acı, her talihsizlik gözden kaybolup gitmiş, özne dünya ile uzlaştırılmış, dünya içerisinde doyurulmuş ve her karşıtlık*

ve her çelişki çözülmüştür. Fakat daha yakından bakılırsa, özgürlük, içeriği olarak genelde akılsal olana sahiptir: örneğin eylemde ahlâklılık, düşünmede hakikat. Fakat özgürlük başlangıçta yalnızca öznel olduğu ve fiili olarak kazanılmış olmadığı için, özne, özgür olmayanla, doğanın zorunluğu olarak tamamen nesnel olanla karşılaşır ve burada derhal bu karşıtlığın uzlaştırılması talebi baş gösterir.” (Hegel, Estetik 1. Cilt, s. 97)

Bilincimizin içeriği, nesnel dünyada bir biçim altında kendini gerçekleştirdiği oranda bireyin tinsel ihtiyaçlarına bir karşılık olabilir. Böyle olmasıyla da anlamlı hale gelir. Eğer içerik nesnelleşerek amaç ve ilgilerimizin tatmin edilmesini sağlamazsa, mevcut doyurulmamış durumumuzu değiştirmek için çabalamaya devam ederiz. Çünkü sadece düşünmek ve tasarımılamak insanı doyurmaz, düşünme ve tasarım aşamasında kalan bir yönelim eyleme dönüşüp, ereğine kavuşmazsa, aslında dolayimsızlığında ve doğal varoluşunda bile bütünsel bir varlık olan insanın, kendini eksik ve yarım kalmış olarak duyumsamasına yol açar.

Bu içsel kısıtlanmışlık ve ketlenme ile bu olumsuzluktan kurtulma çabası, eylemlerimizin temel dinamiğini oluşturur. Yani insanın hayvandan ayrışması için sadece bir iç'e sahip olması yetmez, bu iç'in kendisine uygun bir dış gerçeklik içinde kendini gerçekleştirmesi gerekir.

İçsel olanın dışsal olanı kullanarak ve bu dışsal içinde kendini ifadesi ve sunumu, “düşüncenin nesnelleşmesi” dediğimiz şeydir.

Duyusal ve tasarımsal insan bilinci eyleminde ve istemesinde sonuna kadar özgür olmak ister, ancak bu istemesi akıl ile sınırlanmazsa, keyfilige dönüşür. Bu sebeple ilk dönem ürünlerde, sanat ve din birbiri içine girmiş ve mitsel öğeler ile karışık olarak ortaya çıkmıştı. Bu eserlerde anlam muammalı ve anlaşılmaz, duyulara ve duygulara o derece gömülüdür ki, bu dönemin betimlemeleri, şiirleri, heykelleri, mimarisi genelde bilinçsiz semboliktir ve anlama ilişkin doyum, duyusal ve keyfilik düzeyinde kaldığından henüz sanat yoktur.

Tinsel doyum alanlarına ait etkinlikler sanat ile başlar. Sanat; kavramı, duyusal ortam ve bireysel görünüşü içinde bilincimizin önüne koymayı başarır ama kavrayış sezgisel kalır. Yapı sanatının temel modeli olan mimari, anlamı sembolik tarzda nesnelleştirir. Anlam bu aşamada ima edilir ama örtüktür.

Daha sonraki heykel sanatının temel modeli olan klasik sanat biçiminde ise, düşüncenin kendini nesnelleştirmesi hâlâ doğal ve duyusal madde içinde kaldığı için klasik Grek heykeli, insanın tininin değil, bunun ikametgâhı olan insan bedeninin karşılığıdır. Şiir sanatının temel modeli olan romantik sanat biçiminde bile, anlam hayal gücü alanında kalır. İçerik dolayimsız biçimde kavranır.

Mutlak tinin sanattan sonra gelen ikinci alanı olan dinde ise “düşüncenin nesnelleşmesi”, sanattaki duyusal şekilden öznenin içselligine taşınmıştır. Düşünce kendine yabancıliğinden bir adım merkezine doğru yaklaşmıştır. Burada anlam hâlâ kendi öz vatanında değildir, ama ortam içsel öznel hayata geçmiştir. Din sanattan farklı olarak kavrama derecemize tapınmayı da ekler ki, bu etkinlik içtepelerimizin törpülenmesini ve iç arınmayı sağlar. Bu tapınma sayesinde insan kendi iç mabedini kurabilme imkânını yaratır. Bu alanlarda bir doyum buluruz, ancak bu aşamadaki doyumlar, nesnel alanda yani duyular ve duygular içinde meydana geldiği için, felsefeden bakıldığında bu tür doyumların sonlu ve kısıtlı kaldığını görürüz. Ancak, bu çelişkinin de olumsuzlanmasıyla doyumunu, *duyular ve duygu* düzeyinden, *anlam* düzeyine taşıyabiliriz. Bu sebeple sonlunun alanındaki görelî ve geçici doyumunu, mutlak hakikat alanındaki doyumdan ayırt etmeliyiz.

“En yüksek hakikat, kendi sıfatıyla hakikat, en yüksek karşıtlık ve çelişkinin çözümleridir. En yüksek hakikatteki geçerlilik ve güç, özgürlük ve zorunluluk arasındaki, tin ve doğa arasındaki, bilgi ve bilgi nesnesi arasındaki, yasa ve içtepi arasındaki karşıtlığı; hangi biçimi alırsa alsın, kendi sıfatıyla karşıtlığı ve çelişkiyi silip süpürür.” (Hegel, Estetik 1. Cilt, s. 99)

Demek ki insanın kendi kavramına yabancılaşması, anlayış ve kavrayışındaki yabancılaşma olarak çelişkide ve şüphede kalmaktır. Çelişkinin deneyimlenmesi, bütünsel kavrayış ve tinsel doyum için zorunlu, ancak çelişkide kalmak yıkıcıdır. Düşünce, kendi özneliği ile nesneliği arasındaki uzlaşmazlığını kendine kader edindiğinde değil, ama bu karşıt yanları bir üst kavrayış altında uzlaştırabildiğinde özgürdür.